

Тетяна КІЗИМА

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ

Досліджено вплив макро- і мікроекономічного середовища на управління фінансами домашніх господарств та охарактеризовано основні методи й інструменти управління фінансами домашніх господарств у сучасних умовах вітчизняної економіки.

The influence of macro- and microeconomic environment to the management of households finance is investigated, and the basic methods and instruments of the management of households finance in the modern terms of the domestic economy are described.

Сьогодні в українському суспільстві стрімкого поширення набуває розуміння необхідності глибокого та всебічного вивчення фінансів домашніх господарств як важливої сфери фінансової системи, що обумовлено їх суттєвою роллю та вагомим соціальним значенням в сучасних економічних умовах.

Дослідженням окремих аспектів фінансів домашніх господарств займалися вітчизняні учені. Зокрема, вивченню структури заощаджень та заощаджувальної поведінки населення присвячені праці О. Ватаманюка, О. Гай, В. Марцина, В. Смієсової, Ю. Янеля; питання формування та регулювання доходів домашніх господарств стали об'єктом наукових досліджень З. Ватаманюка, Ю. Верич, А. Гвелесіані, К. Губіна, Н. Федірко, Н. Холода; аналогічні дослідження проблем диференціації життєвого рівня населення і подолання бідності в Україні проводили Е. Лібанова, І. Осипова, С. Панчишин, Л. Черенько. Проте прагматичним аспектам управління фінансами домашніх господарств в сучасних умовах вітчизняної економіки належної уваги, на жаль, не приділяється.

У житті багатьох людей рано чи пізно виникає проблема оптимізації власних фінансових потоків. Проте більшість із них, навіть попри величезне бажання, зробити цього не

може, зважаючи на брак необхідних знань, досвіду та потрібної інформації. Світова фінансова криза, яка не обминула й Україну, сьогодні з особливою гостротою актуалізувала вирішення зазначених проблем.

Більшість зарубіжних і вітчизняних економістів серед головних причин, що спровокували кризові явища у світовій і національній економіках, вирізняють передусім стрімке зростання неконтрольованого (необмеженого) споживання, яке, у свою чергу, сприяло утвердженню "епохи життя в кредит", котра рано чи пізно призвела б до серйозних економічних потрясінь. "За даними ФРС (Центральний банк США), понад 40% американських сімей витрачають грошей більше, ніж заробляють. Кожен американець в середньому витрачає 1,2 долара на один зароблений. Середньостатистичний житель США має 13 кредитних зобов'язань: борги за іпотечним, торговим (наприклад, отриманим на купівлю автомобіля), освітнім кредитами та за кредитними картками. Соціологічні опитування показали: 90% жителів США вважають, що опинилися в боргах через надмірну доступність кредитів" [1, 56].

Схожими темпами укріплювалася тенденція "життя в кредит" і в Україні, і не в останню чергу саме завдяки фінансовому (а

точніше – банківському) сектору, який сприяв накопиченню населенням боргів найрізноманітнішими способами (це і величезне розмаїття насамперед споживчих кредитів, і так звані “безвідсоткові” кредити, і “кредити без застави” тощо). Головною причиною такого стрімкого поширення “епохи життя в кредит” була, передусім, психологічна. Як справедливо зазначають С. В. Пятенко і Т. Ю. Саприкіна, “суспільство увірувало, що все завжди буде добре, і ніякий механізм власної фінансової безпеки більше ніколи не буде потрібним” [1, 25].

Проте життя спростувало таку самовпевненість. Раптовий обвал на фінансових ринках як світу, так і України змусив людей замислитися над необхідністю серйозніше ставитися до власних фінансових рішень і здійснення хоча б найелементарніших безпекових заходів, пов’язаних з управлінням особистими фінансами.

Метою статті є дослідження впливу сучасного макро- і мікроекономічного середовища на управління фінансами домашніх господарств, а також характеристика основних методів й інструментів управління фінансами домогосподарств в умовах фінансової кризи в Україні.

У найзагальнішому вигляді “управляти” означає “спрямовувати хід, перебіг якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь” [2, 1511]. Енциклопедичні видання термін “управління” трактують як “свідомий цілеспрямований вплив суб’єктів (економічних, соціальних, політичних та ін. відносин) на окремих людей, трудові колективи та більш широкі спільноти, а також на економічні об’єкти з метою досягнення цими суб’єктами цілей і надання стабільності та динамічності розвитку керованим об’єктам” [3, 479]. Управління фінансами – це “процес управління формуванням і використанням фондів фінансових ресурсів на рівні держави, підприємницьких структур, інших господарських об’єднань і громадян, якщо вони здійснюють фінансові операції, за допомогою специфічних прийомів і методів” [4, 50], – стверджує О. Р. Романенко.

Під управлінням фінансами домогосподарств ми розуміємо діяльність членів домашнього господарства щодо регулювання його вхідних і вихідних грошових потоків з метою підвищення загального добробуту домогосподарства, а також діяльність органів державної влади й управління, пов’язану із впливом на процес формування доходів і витрат членів домашнього господарства з метою оптимізації та раціоналізації фінансових відносин в державі. Іншими словами, можемо стверджувати, що управління фінансами домогосподарств є сукупністю процесів мотивації, планування, організації, контролю та реалізації фінансових відносин як безпосередньо всередині домашнього господарства, так і з іншими суб’єктами економічної діяльності (державними фінансовими органами, учасниками фінансового ринку тощо).

Основні завдання управління фінансами домогосподарства ми вбачаємо у найповнішій реалізації та поступовому підвищенні його фінансового потенціалу, забезпеченні максимізації дохідності його активів, раціональному здійсненні поточних витрат, ефективному формуванні заощаджень та подальшій їх трансформації в інвестиції, забезпеченні мінімізації фінансових ризиків.

Звичайно ж, вирішити усі завдання одночасно та ще і в повному обсязі на практиці вкрай важко, а то й неможливо. Тому компроміс може досягатися лише за умови збалансування усієї системи завдань та погодження пріоритетної на певний момент мети з основними стратегічними і тактичними цілями домашнього господарства.

Об’єктами управління фінансами домашніх господарств є сукупні доходи (іноді – сукупне багатство) та сукупні витрати (видатки) домогосподарств. Принагідно зазначимо, що необхідно чітко розділяти терміни “дохід” і “багатство”. І перше, і друге поняття визначають купівельну спроможність домогосподарства. Однак, якщо дохід показує, наскільки зросла купівельна спроможність домашнього господарства за визначений період часу, то багатство визначає обсяг

купівельної спроможності на даний фіксований момент. Тобто, в термінах “запаси – потоки” багатство є запасом, а дохід – потоком. Сукупне багатство домашнього господарства може набувати трьох основних форм: фізичне багатство, до якого належать земля, будинок, квартира, машина, меблі, твори мистецтва, коштовності та інші споживчі блага; фінансове багатство, яке знаходить матеріальне втілення в акціях, облігаціях, коштах на рахунках у банківських установах, наявних готівкових коштах тощо; людський капітал, тобто багатство, “уречевлене” в самій людині в результаті її виховання, освіти і досвіду (так зване набуте благо), а також благо, отримане від природи (талант, пам'ять, реакція, фізична сила тощо). Кожен із перелічених видів є для свого власника джерелом певного доходу.

Суб'єктами управління є члени домашнього господарства, які здійснюють загальне управління його фінансами, а також держава в особі відповідних фінансових органів, що опосередковано впливають на процеси формування доходів і здійснення витрат домашніми господарствами (Державна податкова служба, Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг тощо).

Важливо зазначити, що управлінню фінансами домашніх господарств притаманні певні особливості, які полягають в наступному.

1. На конкретних етапах життєвого циклу індивіда існує специфіка управління його особистими фінансами, що, безумовно, впливатиме і на процес управління фінансами домашнього господарства загалом. Скажімо, на першому етапі життєвого циклу відбувається формування людського капіталу конкретної особи завдяки отриманню освіти і початкових професійних навичків, тому основним завданням управління фінансами на цьому етапі є мобілізація фінансових ресурсів, як правило, для оплати послуг освіти. Управління фінансами на другому етапі життєвого циклу, пов'язаного із трудовою

діяльністю, полягає у максимізації дохідності фінансового капіталу, формуванні заощаджень й ефективному управлінні інвестиційним портфелем. На третьому етапі – в максимізації дохідності за умов реалізації раніше накопичених активів з метою підтримання поточного споживання у передпенсійний та пенсійний період.

2. На формування фінансів домогосподарств суттєвий вплив здійснюють особисті, майнові, інвестиційні та соціальні ризики, тому одним із важливих напрямків управління фінансами є управління ризиками, з якими стикаються члени домашнього господарства (зокрема, ризиком втрати доходу, майна, фінансовими ризиками тощо). Основними стратегіями мінімізації ризиків, пов'язаних із управлінням фінансами домогосподарств, є самострахування, добровільне й обов'язкове страхування. Зазначимо, що до одного і того ж ризику можуть застосовуватися одразу кілька стратегій мінімізації (скажімо, ризик тимчасової втрати здоров'я і пов'язані з ним витрати можуть бути застраховані через самострахування шляхом створення фонду грошових коштів на непередбачені витрати; одночасно людина може купити страховий поліс медичної страхової компанії в межах добровільного страхування). Частина ризиків, які називають соціальними (ризик втрати заробітку від трудової діяльності внаслідок тимчасової непрацездатності, професійного захворювання, безробіття, втрати доходу у зв'язку з похилим віком), страхуються згідно з чинним законодавством і належать до сфери обов'язкового соціального страхування. Важливим в управлінні фінансами домогосподарств є ризик-менеджмент інвестицій, який головним завданням ставить досягнення оптимального співвідношення фінансових ризиків і дохідності тих чи інших фінансових активів.

3. Домашні господарства в процесі управління своїми фінансами доволі часто змушені знаходити оптимальне вирішення інколи кардинально протилежних завдань. Скажімо, більшість домашніх господарств

постійно стикаються з проблемою пошуку прийнятної для усіх членів співвідношення між поточним споживанням і бажанням заощаджувати. Адже зрозуміло, що збільшення поточних витрат домогосподарств призводить до зменшення заощаджень і знижує його довгострокову фінансову стійкість; і навпаки, збільшення заощаджень провокує скорочення поточного споживання. Водночас, залучення кредитів здатне збільшити поточне споживання, проте воно знижується у майбутньому за рахунок виплати процентів за кредитами.

Хочемо особливу увагу зацентрувати на тому, що в умовах змінного ринкового середовища на процес управління фінансами домашніх господарств впливають різноманітні фактори, передусім макроекономічного характеру. До них належать:

1. Асиметричність ринкової інформації. За вдалим висловом Дж. Стігліца, розвиток теорії асиметричної інформації зумовив перехід від "конкурентної парадигми" до "інформаційної парадигми" [5, 466]. Суть такого переходу полягає у тому, що на зміну уявленням про ринки з досконалою конкуренцією прийшли уявлення про недосконалі ринки, причому їх недосконалість обумовлена саме асиметричністю інформації.

Раніше вважалося, що ринки стикаються лише з однією інформаційною проблемою – нестачею необхідної інформації. Насправді ж, як зазначає Дж. Стігліц [5], усі ринки стикаються з найрізноманітнішими інформаційними проблемами, а саме: співвідношення ціни і якості пропонованих товарів, ступінь добросовісності працівників, дохідність інвестицій тощо.

Даний теоретичний висновок має велике значення для дослідження фінансів домашніх господарств. З нього випливає, що усі рішення, які приймаються конкретними індивідами, піддаються суттєвим ризикам. Ці ризики властиві і діям членів домашніх господарств на ринку праці, і рішенням, які приймаються ними безпосередньо в процесі управління особистими фінансами.

Типовим прикладом наслідків ефекту асиметричної інформації є нестача у домашніх господарств правдивих даних про реальний стан справ у фінансових установах, які здійснюють управління їхніми фінансовими активами. Повною інформацією володіють лише менеджери відповідних компаній, які легко можуть використовувати таку інформацію в особистих цілях (наприклад, розпродати власний пакет акцій при виникненні у компанії фінансових труднощів).

2. Довгострокова державна фінансова політика, яка обумовлює розподіл податкового навантаження між поколіннями. Відомо, що значні внутрішні і зовнішні запозичення, покращуючи матеріальні умови життя сучасного покоління, водночас призводять до посилення податкового навантаження на наступні покоління. Зазначену проблему окремі автори [6; 7; 8] пропонують розглядати в межах концепції "бухгалтерії поколінь" (generational accounting), що є системою оцінки податкового навантаження, яке сучасне покоління перекладає на майбутні покоління. Якщо розрахунки на основі бухгалтерії поколінь вказують на ріст податкового навантаження на майбутні покоління, це означає зниження їхньої здатності до заощаджень і відповідне зменшення інвестиційного потенціалу економіки.

Загалом аналіз на основі бухгалтерії поколінь показує: чим більше витрачає і менше сплачує сучасне покоління, тим більше повинно платити наступне покоління. Відповідно, заходи поточної фінансової політики неминуче знайдуть своє відображення у формуванні фінансів домашніх господарств у майбутньому. Окрім того, надлишкове податкове навантаження обумовлює загальну невизначеність фінансової політики, скорочує горизонт планування і, тим самим, створює значні труднощі для управління фінансами домашніх господарств.

3. Довгострокові і середньострокові цикли економічної кон'юнктури. Циклічним розвитком сучасної економіки визначаються не лише значні коливання основних показників

фінансів домашніх господарств, а й загальна нестійкість процесу їх формування і використання.

Основними індикаторами конкретних фаз довгострокових господарських циклів є темпи росту ВВП та промислового виробництва, динаміка фондових індексів (перш за все технологічних компаній), обсяги продаж, динаміка безробіття, індекси цін, динаміка процентної ставки і курсів валют, індекси заробітної плати і доходів населення.

Так, індикаторами понижувальної фази великої хвилі є зниження індексів фондового ринку (передусім високотехнологічних компаній), скорочення персоналу крупних компаній, поява тенденцій до падіння процентних ставок, дефляція. Проаналізувати такий набір показників може будь-який інвестор на основі повідомлень засобів масової інформації. До того ж, не важко помітити, чи відбувається в економіці формування нових ринків, здатних швидко зростати (свого часу такими новими споживчими товарами були транзисторні приймачі, пізніше – магнітофони, а в недалекому минулому – комп'ютери та мобільні телефони).

Середньострокові циклічні коливання також є важливим фактором впливу на фінанси домашніх господарств. Під їх дією на конкретних фазах середньострокового циклу відбуваються зміни в доходах домогосподарств, отримуваних як від особистої трудової діяльності, так і від власності. Зокрема, на фазі середньострокового циклічного підйому відбувається збільшення попиту на послуги праці з боку підприємців і, як наслідок, зростання особистих доходів. Одночасно підвищення прибутків корпорацій зумовлює ріст виплачуваних дивідендів. Зростання процентних ставок передбачає додаткові доходи власникам коштів, розміщених на депозитах. Навпаки, при циклічному спаді доходи від трудової діяльності, а також доходи власників акцій і осіб, що розмістили кошти на банківських депозитах, знижуються. Однак зростає дохідність вкладень у нерухомість.

Середньострокова циклічна динаміка визначає коливання заощаджень домогосподарств, а тому її аналіз є основою для управління інвестиційним портфелем домашнього господарства, який дозволяє оптимізувати дохідність заощаджень з урахуванням коливань господарської кон'юнктури. Застрахувати ризик таких коливань можна, диверсифікувавши інвестиційний портфель домогосподарства та забезпечивши його стійкість упродовж економічного циклу. Це завдання вирішується шляхом вкладень певного обсягу ресурсів в нерухомість, іпотеку, державні цінні папери тощо.

Оскільки циклічний характер розвитку економіки був, є і, очевидно, буде у майбутньому, то членам домашніх господарств потрібно ще багато працювати над переосмисленням власних дій, пов'язаних із забезпеченням особистої фінансової безпеки.

Дослідження закономірностей впливу асиметричності ринкової інформації, довгострокової фінансової політики та середньо- і довгострокових циклічних коливань економічної системи на фінанси домашніх господарств дозволяють перейти до характеристики основних методів управління фінансами домашніх господарств, серед найважливіших з яких виокремимо фінансовий облік, фінансове планування, фінансовий аналіз і контроль членів домашнього господарства за поточними доходами й витратами, а також формуванням заощаджень.

Кожен з перелічених методів реалізується на практиці за допомогою конкретних інструментів. Скажімо, інструментом фінансового обліку може бути розроблення і ведення плану рахунків доходів, витрат, майна, інвестицій, кредитів, процентних платежів тощо (причому чим деталізованішими є плани рахунків, тим точнішу інформацію можна отримати для аналізу).

Фінансове планування у сфері фінансів домогосподарств доцільно здійснювати передусім за допомогою таких інструментів як план-прогноз реалізації фінансових цілей і бюджет домашнього господарства.

Основними інструментами фінансового аналізу у сфері фінансів домашніх господарств можуть бути: визначення коефіцієнта заборгованості і коефіцієнта ліквідності, а також порівняння альтернативних форм отримання кредитів та укладання договорів страхування, співставлення найоптимальніших і найприбутковіших варіантів вкладення тимчасово вільних коштів тощо.

Вважаємо, що процес управління фінансами домогосподарств доцільно починати з розроблення і ведення плану рахунків доходів, витрат, майна та інвестицій. Основними обліковими статтями у цій сфері можуть бути поточні доходи (за окремими підстаттями: заробітна плата, доходи від особистого підсобного господарства, доходи від здавання майна в оренду, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходи від цінних паперів, вкладів у банківських установах тощо) і поточні витрати (за окремими підстаттями: харчування, оплата житлово-комунальних послуг, придбання одягу та взуття, транспортні витрати, сплата страхових внесків тощо), а також кошти на рахунках в кредитних установах, вкладення у цінні папери, нерухомість, страхові поліси, отримані кредити тощо. Для раціонального ведення домашнього господарства, на нашу думку, потрібно також здійснювати облік наявного рухомого і нерухомого майна.

Центральне місце в управлінні фінансами домашніх господарств займає планування, складання і виконання сімейного бюджету, а також постійний контроль за його виконанням.

В сучасних економічних реаліях планування сімейного бюджету є надзвичайно необхідним, особливо для тих домогосподарств, котрі бажають не просто “плисти за течією”, а свідомо впливати на різноманітні фактори, які визначають якість їхнього життя. У розвинених країнах світу особисте фінансове планування стало невід’ємним атрибутом сучасного життя. Серед країн-лідерів в економічному розвитку над особистим бюджетом і управлінням власними

грошима регулярно замислюються 60-70% громадян [1, 140].

У країнах, що розвиваються, ситуація суттєво різниться. Скажімо, в Росії “третина громадян взагалі не планує сімейний бюджет, ще 37% якщо й планують, то на місяць і менше. Тобто, більше двох третин населення взагалі не замислюється над плануванням особистого бюджету. Лише 20% думають на кілька місяців наперед. Ну а кількість людей, що задумуються над особистими грошима в межах півріччя (8%), року (4%) і більше року (3%) наближається до статистичної похибки” [1, 150-151].

Емпіричні спостереження доводять, що в Україні важливість фінансового планування усвідомлює також доволі незначна частина населення, хоча у недалекому майбутньому ситуація, вважаємо, буде кардинально змінюватиметься на краще.

Для того, аби приступити до складання бюджету домашнього господарства, на нашу думку, доцільно спершу розробити план-прогноз реалізації фінансових цілей, який слугуватиме інструментом середньострокового планування у сфері фінансів домашніх господарств (табл. 1). Головним призначенням плану-прогнозу є розподіл у часі значних фінансових витрат, що, на наш погляд, дозволить забезпечувати ефективно використання власних ресурсів і оптимізувати залучення зовнішніх джерел.

Проте найважливішим етапом є складання бюджету домогосподарства на плановий період – таблиці, у якій члени домогосподарства групують і розподіляють свої доходи і витрати та виводять різницю (залишок) (табл. 2). Вести її можна у звичайному зошиті або ж комп’ютері; і вона може мати довільний, але, насамперед, зручний для її розробника вигляд.

Головною метою складання бюджету є деталізація доходів і витрат домашнього господарства для забезпечення контролю за надходженням коштів та їх ефективним витрачанням, що дозволить уникати тимчасової нестачі коштів внаслідок великих витрат

Таблиця 1

План-прогноз реалізації фінансових цілей домашнього господарства на трирічний період

Цілі	Перший рік	Другий рік	Третій рік
Погашення раніше отриманого банківського кредиту на купівлю меблів	x		
Відпочинок	X		
Купівля автомобіля		x	
Облаштування дачного будинку		x	
Оплата навчання дітей у вищих навчальних закладах			x
Ремонт квартири			x

і затримки дохідних поступлень. Причому, як не парадоксально це звучить, але чим меншою сумою коштів володіє домогосподарство, тим важливішим для нього є складання детального бюджету.

У бюджеті домогосподарства акумулюються індивідуальні надходження працюючих членів сім'ї, а також інші доходи, за рахунок яких покриваються як загальні потреби домогосподарства, так і особисті потреби усіх його членів. Іншими словами, всередині бюджету

домашнього господарства відбувається перерозподіл доходів між усіма членами сім'ї, незалежно від того, хто є основним постачальником грошових коштів. Тому, на нашу думку, при розгляді бюджету домашнього господарства коректніше говорити про систему бюджетів у межах єдиного сімейного бюджету, оскільки кожен із членів домогосподарства може вести індивідуальний облік своїх доходів і витрат незалежно від того, яка модель управління фінансами характерна для

Таблиця 2

Бюджет домашнього господарства

Доходи	Витрати
– оплата праці	<i>Відносно постійні:</i>
– доходи від підприємницької діяльності	– витрати на харчування
– доходи від самозайнятості	– оплата житлово-комунальних послуг
– доходи від продажу сільськогосподарської продукції	– оплата послуг зв'язку
– доходи від продажу особистого і домашнього майна	– оплата проїзду на транспорті
– доходи від продажу нерухомості	– сплата страхових внесків
– доходи від здавання внайм нерухомості	– сплата процентів за користування кредитом
– пенсії	– утримання й експлуатація автомобіля
– стипендії	<i>Змінні:</i>
– соціальні допомоги та компенсаційні виплати	– придбання одягу, взуття, побутових товарів
– проценти по вкладах	– медичне обслуговування
– дивіденди на акції	– витрати на відпочинок
– доходи від інших цінних паперів	– купівля подарунків
– доходи від продажу цінних паперів	– особисті витрати
– допомога від родичів	– допомога родичам
– аліменти	<i>Інвестиційні:</i>
– інші доходи	– придбання акцій і облігацій
	– купівля нерухомості
	– вклади до банків
	– інші витрати
Профіцит / Дефіцит	

даного домашнього господарства: загальний сімейний бюджет, особисті бюджети подружжя або ж три бюджети (загальний сімейний та два особисті бюджети подружжя).

Залежно від мети управління членами домашнього господарства можуть складатися місячні, квартальні та річні бюджети.

При складанні бюджету домашнього господарства до розділу “Доходи” зараховують усі надходження, які члени домогосподарства очікують отримати у плановому періоді (заробітну плату, премії, проценти по вкладах, доходи від здавання рухомого або нерухомого майна в оренду, пенсії, стипендії тощо). Якщо доходи є непостійними і непередбачуваними (наприклад, періодичні гонорари), то доцільно поррахувати частоту таких надходжень за останні місяці і вивести їх середнє значення.

Розділ “Витрати” варто розбити на кілька груп, і для кожного виду витрат створити окрему комірку в таблиці. Скажімо, до першої групи (“Невідкладні витрати”) можна віднести витрати на харчування, придбання засобів гігієни, побутової хімії, оплату житлово-комунальних послуг, квартплату, плату за навчання, дитячий садок, сплату відсотків за кредит тощо. До другої групи (“Витрати, які можна відкласти”) доцільно зараховувати витрати на придбання одягу, взуття, галантерейних виробів тощо. Третя група (“Витрати, які формують стиль життя”) передбачатиме витрати на оплату послуг мобільного зв'язку, Інтернету, утримання автомобіля, харчування поза домом, косметики, перукаря, курси, відвідування салонів тощо. Можна також виділяти окремим рядком таку групу витрат як “Відпочинок і розваги”, до якої відносити витрати на організацію свят і дозвілля у вихідні дні, на походи в кіно, театр, на придбання книг, улюблених дисків тощо. Важливим, на нашу думку, є виокремлення у бюджеті домашнього господарства своєрідного резервного фонду, з якого можна здійснювати видатки, що вимагають попередніх накопичень (скажімо, здійснення ремонту, проведення відпустки поза домом,

купівля меблів, побутової техніки, подарунків, організація великих сімейних торжеств тощо). Причому резервний фонд корисно розподіляти за різними валютами (скажімо, гривні – 40%, долари – 30% і євро – 30%), що сприятиме зменшенню ризику втрат при різких коливаннях валютних курсів.

Загалом склад та структура статей доходів і витрат бюджетів домашніх господарств залежить від віку та чисельності членів домогосподарств. Скажімо, у доходах домогосподарств, які складаються в основному з осіб молодого віку, як правило, основною дохідною статтею є заробітна плата, а у витратах велику питому вагу займають витрати на навчання і розваги. У доходах домогосподарств, які складаються переважно з осіб середнього і похилого віку, значну питому вагу становлять доходи від власності у вигляді дивідендів, процентів по банківських вкладах чи плати за здане в оренду майно; а у витратній частині бюджету суттєвими є витрати на рекреаційні цілі. З віком збільшується також частка коштів, спрямованих членами домашнього господарства на заощадження (у тому числі на випадок непередбачених обставин).

При складанні бюджету витрати домашнього господарства доцільно поділяти на постійні і змінні, що забезпечуватиме точний облік таких витрат і полегшуватиме пошук резервів для їх можливої економії та раціоналізації.

З обліковою метою необхідним вважаємо ведення спеціальної господарської книги (в рукописному або ж комп'ютерному варіанті), за допомогою якої можна здійснювати щомісячний ретельний аналіз бюджету домогосподарства, оцінку доцільності здійснення конкретних покупок і платежів та пошук можливостей для скорочення непродуктивних витрат.

З метою систематичного обліку витрат домогосподарства доцільним є ведення окремого зошита для щоденного обліку зроблених покупок із зазначенням кількості і вартості придбаних товарів, а також інших витрат.

Якщо врахувати той факт, що одна сім'я із чотирьох осіб в середньому здійснює три покупки в день, і в одній покупці може бути кілька товарів (як правило, продуктів), то, на нашу думку, загальна кількість записів, які потрібно буде зробити в зошиті для обліку витрат, не перевищуватиме в середньому 8-10, на що витратитиметься від п'яти до десяти хвилин щоденно. Дрібні регулярні витрати (скажімо, квитки на проїзд у міському транспорті) доцільно обліковувати наприкінці тижня.

Для ґрунтовнішого аналізу витрат можна в кінці тижня або місяця підсумовувати усі витрати за окремими статтями (наприклад, харчування, одяг, взуття, товари тривалого користування, культосвітні послуги, транспортні послуги, житлово-комунальні послуги, послуги побутового обслуговування, інші витрати). Якщо витрати на харчування чи будь-які інші витрати займають значну питому вагу у сімейному бюджеті, роблячи його доволі напруженим, то таку статтю витрат доцільно розшифровувати детальніше (скажімо, у витратах на харчування виділяти окремо м'ясні і молочні продукти, хлібобулочні вироби, крупи, овочі і фрукти, кондитерські вироби тощо), що дасть змогу здійснити скорочення тих чи інших надлишкових витрат (якщо таке скорочення, звичайно ж, буде можливим і доцільним).

Принагідно зазначимо, що навіть якщо члени домогосподарства будуть обліковувати й аналізувати свої витрати не систематично, а лише упродовж обмеженого періоду часу (наприклад, одного чи кількох місяців), то і тоді це буде надзвичайно корисним, адже такий облік дасть можливість виявити багатозначні резерви для скорочення витрат, на які раніше не звертали уваги, а отримана інформація допоможе раціональніше здійснювати витрати навіть тоді, коли облік вестися не буде.

Для контролю за поточними витратами вважаємо за необхідне із загальної суми грошових доходів домашнього господарства за попередній місяць або очікуваних доходів у поточному місяці вираховувати суму обов'язкових платежів і витрат (опла-

та житлово-комунальних послуг, перебування дитини у дитячому садку тощо), а також суму запланованих заощаджень і великих покупок. Отриманий залишок, поділений на кількість днів у місяці, слугуватиме лімітною величиною, з якою слід порівнювати свої щоденні витрати. Звичайно ж, уникнути відхилення від цієї величини неможливо, але загалом потрібно стежити, щоб звичний рівень не перевищував цієї межі.

Якщо у бюджеті домогосподарства виникає профіцит, то він може бути використаний членами домашнього господарства на збільшення заощаджень, котрі в майбутньому можуть трансформуватися в інвестиції за допомогою різноманітних фінансових інструментів. А джерелами покриття дефіциту можуть стати скорочення поточних витрат; зниження обсягу інвестицій; залучення кредитних ресурсів (принагідно зазначимо, що залучення кредитних ресурсів є доцільним лише у випадку їх ефективного використання, здатного збільшувати доходи домогосподарства або ж сприяти отриманню іншого бажаного ефекту).

У згаданому контексті зазначимо, що у країнах з розвинутою системою банківського і споживчого кредитування населення досить важливою проблемою є особисте банкрутство, тобто оголошення конкретних фізичних осіб неплатоспроможними (фінансова криза, яка розпочалася наприкінці 2008 р., загострила актуальність цієї проблематики і в Україні).

У більшості розвинених країн світу діють закони, які регулюють процедуру особистого банкрутства. Наприклад, відповідно до статті 7 Кодексу про банкрутство, прийнятого у США, особа, проти якої кредиторами подані позови про визнання її неплатоспроможною, повинна подати в суд декларацію про свої активи і зобов'язання. Рішення про продаж особистих активів і погашення за їхній рахунок боргів приймаються судом [9, 135].

Інший варіант банкрутства передбачений статтею 13 Кодексу про банкрутство США, якою встановлено, що боржник,

котрий має постійне джерело доходу, повинен представити до суду план погашення боргу за рахунок майбутніх доходів і реалізації активів упродовж визначеного періоду часу. При такому варіанті банкрутства боржника не позбавляють власності, проте він зобов'язується здійснювати регулярні платежі на користь кредиторів. Максимальний термін, встановлений законодавством для виплати боргу, становить 5 років. Дані про персональне банкрутство вносять до кредитної історії боржника, що суттєво ускладнює отримання ним нових кредитів [9, 135].

На наше переконання, зазначена проблематика в найближчому майбутньому повинна стати об'єктом пильної уваги як з боку вітчизняних учених-фінансистів, так і працівників юридичного напрямку з метою консолідації зусиль, спрямованих на встановлення і законодавче оформлення інституту особистого банкрутства, з тим, щоб унормувати фінансово-майнові відносини громадян з іншими суб'єктами економічної системи і захистити усіх учасників таких відносин від імовірних негативних наслідків під час здійснення ними фінансово-господарської діяльності. Тим паче, що 23 вересня 2009 р. такий прецедент відбувся: вперше в Україні банкрутом було визнано фізичну особу – пенсіонерку Т. Г. Осипову, якій за рішенням Господарського суду м. Харкова було списано понад 300 000 грн. боргу [10].

Завершальним етапом бюджетного процесу на рівні домогосподарства є контроль за надходженням запланованих доходів та здійсненням запланованих витрат. Важливим елементом такого контролю є управління наявною готівкою, яке включає регулювання потоків грошових коштів, що знаходяться на банківських рахунках і на рахунках в інших кредитних установах, а також у вигляді грошових залишків (гроші у гаманцях). Внутрішні та зовнішні грошові потоки характеризують ступінь фінансової стійкості домогосподарства і його фінансовий потенціал. Брак мінімально необхідного запасу грошових коштів є індикатором фінансових

негараздів домогосподарства, а їх надмірний надлишок може бути свідченням втраченої можливості ефективного вкладення коштів. Тому важливою складовою фінансів домашніх господарств вважаємо також управління наявними готівковими коштами, головними завданнями якого є:

- підтримання мінімально необхідного запасу наявних грошей, які не приносять процентного доходу;
- забезпечення високої ліквідності тієї частини грошових коштів, яка може знадобитися для здійснення витрат на непередбачені цілі;
- розміщення вільних грошових коштів на умовах оптимізації співвідношення “ризик – дохідність”.

При управлінні наявною готівкою необхідно пам'ятати, що підвищення дохідності вкладень, як правило, призводить до зниження їхньої ліквідності як здатності перетворюватися у засіб обігу чи платежу. Водночас, накопичення з високою ліквідністю (наприклад, кишенькові гроші) не дають процентного доходу.

Таким чином, підсумувавши усі здійснені домогосподарством витрати та вираховавши їх із суми отриманих доходів, можна оцінити реальний фінансовий стан домашнього господарства. Для оцінки фінансового стану та з метою поточного контролю за його динамікою домогосподарству, насамперед, варто здійснювати розрахунок двох основних показників: коефіцієнта заборгованості (відношення сукупних боргів до наявних активів) і коефіцієнта ліквідності (відношення ліквідних активів до поточних зобов'язань).

Коефіцієнт заборгованості у різні періоди життєдіяльності домашнього господарства має здатність суттєво змінюватися. Як правило, він зростає у період навчання дітей (внаслідок отримання кредиту на здобуття освіти), а також на початку самостійної трудової діяльності членів домашнього господарства (внаслідок залучення іпотечного і споживчого кредитів). Пізніше, при досягненні членами домашнього господарства зріло-

го віку (40–50 років), вказаний коефіцієнт, як правило, виявляє тенденцію до зниження.

Ліквідність домашнього господарства характеризує його здатність повною мірою відповідати за своїми фінансовими та іншими зобов'язаннями. Стійкий фінансовий стан домашнього господарства забезпечується при коефіцієнті ліквідності, більшому ніж 1. Коректний розрахунок коефіцієнта ліквідності передбачає визначення ліквідних активів домашнього господарства, до яких, насамперед, належать готівкові гроші, а також вклади на рахунках у банківських установах, ринкові цінні папери, страхові поліси тощо.

Розрахунок показників фінансового стану вітчизняних домогосподарств доречно було б здійснювати і на макрорівні (скажімо, у розрізі децильних груп населення), що сприяло б виявленню основних тенденцій у змінах фінансового благополуччя окремих груп населення та вжиттю необхідних заходів з боку держави для покращення фінансової ситуації як у самих домогосподарствах, так і в країні загалом.

Зазначимо, що без детального розпису бюджету домогосподарства та його ретельного аналізу обійтися, звичайно ж, можна. Проте без чіткої картини власного фінансового стану дуже важко вишукати резерви для економії, яка стала надзвичайно актуальною для багатьох вітчизняних домогосподарств в умовах сучасної фінансової кризи. І хоча, на перший погляд, ці резерви не такі вже й суттєві, проте постійне їх використання дасть змогу зекономити значні кошти для сімейного бюджету.

А резерви для економії і справді є (скажімо, можна замінити в квартирі звичайні лампочки на економні, поставити лічильники на гарячу та холодну воду, замінити стоканальний пакет кабельного телебачення на менший і дешевший, перейти на безлімітний пакет мобільного зв'язку, відмовитися від купівлі сурогатів їжі і напівфабрикатів, купувати одяг і взуття під час зимових і літніх розпродажів, не робити спонтанних покупок, книги брати у бібліотеці, дисками обмінюватися,

за час відпустки познайомитися з мальовничими пейзажами та історичними місцями власної країни тощо).

По суті, людині для життя потрібно не так вже й багато. Інша справа, що хочеться значно більшого. І це, мабуть, правильно і навіть дуже добре. Врешті-решт, людські бажання рухають прогрес. Проте доволі часто буває так, що ми купуємо не їжу, одяг, засіб зв'язку чи пристрій, що полегшує наш побут, а атрибут красивого життя.

Відомий дослідник особистих фінансів Брайан Трейсі писав: "Ми надто рано починаємо пов'язувати біль і неприємні відчуття з економією, а задоволення – з покупками". Але ж можна перебудувати своє мислення і перетворити процес економії на задоволення. Для цього потрібно лише змінити своє ставлення до того, що ми маємо, і до того, чого не маємо. А ще дуже важливо перелаштуватися з гіпертрофованого споживання на активне творення, намагаючись приносити користь собі та оточуючим. Тоді слову "криза" не залишиться місця у наших родинах.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що управління фінансами домашніх господарств є надзвичайно важливим і, водночас, доволі складним та громіздким процесом, який вимагає від членів домогосподарства неабиякої компетенції, скрупульозності і, значною мірою, креативного підходу до вирішення основних господарських завдань.

Хочемо наголосити, що управління фінансами домашніх господарств загалом та особистими фінансами зокрема – процес безперервний і постійний. Для початку потрібно привчити себе частіше замислюватися над цією проблемою. Нічому не можна навчитися без практики; а найважчими, як правило, є перші кроки. Фінансам потрібно приділяти увагу і час, думати про них, здійснювати моніторинг особистого фінансового стану, і результат не забариться: зовсім скоро ви відчуєте справжнє задоволення від цього процесу. Недарма ж кажуть, що незалежні і забезпечені люди змушують гроші працювати на себе, а бідні – працюють на гроші.

І ще один важливий момент: здійснюючи ефективне управління особистими фінансами, ви тим самим закладаєте міцний фундамент благополуччя для ваших нащадків.

Кожна людина в сучасному цивілізованому світі прагне управляти своїми фінансами. Мільйони людей роблять це регулярно, але мало хто замислюється, вчиться і усвідомлено у цьому процесі вдосконалюється.

В Україні, на жаль, практично відсутні будь-які досвід чи традиції навчання громадян управлінню особистими фінансами. У сім'ях, як первинних осередках, де діти вперше пізнають науку життя, мало хто з батьків (котрі виховувалися в основному за часів суцільного соціалістичного дефіциту) має успішний досвід управління власними фінансами. У середній школі викладають безліч предметів, але уроків (бодай факультативних), пов'язаних з мистецтвом ефективного управління особистими грошима, нема (наче без грошей у сучасному світі можна елементарно прожити). У вузах студенти практично не вивчають дисциплін "Фінанси домогосподарств", "Управління особистими фінансами", "Управління грошима: практичний курс по створенню власного добробуту" тощо. Тому й доводиться кожному з нас науку управління особистими фінансами опановувати самостійно, спираючись лише на власний (інколи доволі гіркий) досвід.

Пам'ятаймо, що особисті фінанси вимагають управління завжди, а в нестабільних умовах – особливо. Потрібно лише не лінуватися дбати про власний добробут і покращення свого фінансового становища, адже наше фінансове благополуччя залежить, передусім, від нас самих і, не в останню чергу, від нашого уміння ефективно управляти власними фінансами.

Звичайно, держава також впливає, хоча й опосередковано, на формування фінансів домогосподарств, реалізуючи політику оподаткування доходів і майна фізичних осіб, політику соціальних трансфертів тощо, проте аналіз цих проблем буде предметом наших подальших наукових досліджень.

Література

1. Пятенко С. В., Сапрыкина Т. Ю. *Экономический кризис и личные финансы.* – М.: КНОРУС, 2009. – 320 с.
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.* – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2007. – 1736 с.
3. *Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. – Т. 2 / За ред. С. В. Мочерного.* – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
4. Романенко О. Р. *Фінанси: Підручник.* – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
5. Stiglitz J. *Information and the change in the paradigm in economics // The American Economic Review.* – 2002. – №3. – Vol. 92. – P. 466.
6. Auerbach A., Gokhale J., Kotlikoff L. *Generational accounts – a meaningful alternative to deficit accounting.* – NBER Working Paper. – 1991. – January. – № 3589. – P. 3-6.
7. Kotlikoff L. *Generational Accounting: Knowing Who Pays, and When, for What We Spend.* – New York: The Free Press, 1992.
8. Kotlikoff L., Raffelhuschen B. *Generational Accounting Around the Globe // The American Economic Review.* – 1999. – №2. – Vol. 89. – P. 163–164.
9. Екшембиев Р. С. *Персональные финансы в финансовой системе государства / Под. ред. В. А. Слепова.* – М.: Магистр, 2008. – 302 с.
10. //www.tsn.ua/bin/video.php?media_id=163288§ion_id=2&article_id=70586 (від 23.09.2009р.)